

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

ΕΠΟ43 ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ

ΤΡΙΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ - ΜΑΡΤΙΟΣ 2014

ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΟΛΛΑΤΟΣ

2185 ΛΕΞΕΙΣ

Εκφώνηση εργασίας:

Ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα ισχυρά και ποια τα ασθενή σημεία της σοσιαλιστικής κριτικής στον καπιταλισμό;

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
1. Η εκμετάλλευση στον πρόιμο Μαρξ.....	5
2. Η αλλοτρίωση στον πρόιμο Μαρξ.....	6
3. Ανισότητα, εκμετάλλευση και αλλοτρίωση στον Cohen.....	7
4. Οι δομικές αδυναμίες του καπιταλισμού.....	9
Συμπεράσματα.....	10
Βιβλιογραφία.....	11

Εισαγωγή

Ο σοσιαλισμός προέκυψε ως αντίδραση στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικράτησαν στην Ευρώπη τον 19^ο αιώνα με την ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού. Η φτώχεια και η εξαθλίωση της νέας κοινωνικής τάξης των βιομηχανικών εργατών κατά τα πρώτα χρόνια της βιομηχανοποίησης οδήγησαν στην εμφάνιση του σοσιαλισμού ως κριτική απέναντι στην κοινωνία της αγοράς και ως προσπάθεια εξεύρεσης μιας εναλλακτικής λύσης στον καπιταλισμό¹.

Ο Heywood αναφέρει τους τρεις τρόπους με τους οποίους είναι δυνατόν να κατανοηθεί ο όρος «σοσιαλισμός»: ως οικονομικό σύστημα, εναλλακτικό στον καπιταλισμό, ως όργανο του εργατικού κινήματος, ένα μέσο δηλαδή για την προώθηση των συμφερόντων της εργατικής τάξης και ως πολιτική ιδεολογία που χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερο σύνολο ιδεών, αξιών και θεωριών, με σημαντικότερες από αυτές την κοινότητα, τη συνεργασία, την ισότητα, την κοινωνική τάξη και την κοινοκτημοσύνη².

Τα σοσιαλιστικά επιχειρήματα ενάντια στον καπιταλισμό εξελίχθηκαν παράλληλα με την ιστορική εξέλιξη του καπιταλισμού. Η βελτίωση των συνθηκών ζωής της εργατικής τάξης και η πρόοδος της πολιτικής δημοκρατίας³, η εξέλιξη του καπιταλισμού προς μια πιο τεχνολογική μορφή, οι αλλαγές στην ταξική δομή του καπιταλισμού και η οικονομική παγκοσμιοποίηση⁴, οδήγησαν και στη μεταμόρφωση του χαρακτήρα του σοσιαλισμού⁵. Η επαναδιατύπωση της σκέψης του Μαρξ και η αναίρεση πολλών από τις πεποιθήσεις του με ισχυρά επιχειρήματα οδήγησαν στην αποδυνάμωση κάποιων επιχειρημάτων ενάντια στον καπιταλισμό αλλά και στη διατύπωση νέων. Η απόρριψη ειδικά του ιστορικού υλισμού, της πεποίθησης δηλαδή ότι η επαναστατική ανατροπή του καπιταλισμού και η εγκαθίδρυση μιας κομμουνιστικής κοινωνίας είναι μια ιστορικά αναπόφευκτη πορεία, οδήγησε στην ανάγκη να εξηγηθεί γιατί ο σοσιαλισμός ήταν επιθυμητός, γιατί δηλαδή τα σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά ιδανικά είναι ηθικώς θεμιτά⁶.

Υπάρχουν λοιπόν επιχειρήματα τα οποία μέσα από αυτήν την πορεία αποδυναμώθηκαν, υπάρχουν νέα επιχειρήματα που προέκυψαν από τα νέα δεδομένα, αλλά και άλλα τα οποία επαναδιατυπώθηκαν και ισχυροποιήθηκαν. Θα εξετάσουμε κάποια από αυτά με κρι-

1 Heywood A., *Πολιτικές Ιδεολογίες*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007, σ.203-204.

2 Στο ίδιο, σ. 207.

3 Στο ίδιο, σ. 227.

4 Στο ίδιο, σ. 232-233.

5 Στο ίδιο, σ. 205.

6 Kymlicka W., *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας Μια Εισαγωγή*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2005, σ. 273-274.

τήριο τη σχέση τους με τις θεμελιώδεις αρχές του σοσιαλισμού αλλά και τη σχέση τους με τη σημερινή πραγματικότητα.

1. Η εκμετάλλευση στον πρώιμο Μαρξ.

Η μαρξιστική έννοια της εκμετάλλευσης έχει έναν αρκετά τεχνικό ορισμό. Ο καπιταλιστής αποσπά, με τη μορφή παραγόμενων αγαθών, μεγαλύτερη αξία από τον εργάτη από αυτήν που του πληρώνει με τη μορφή μισθού⁷. Ο Μαρξ υποστήριξε μια εργασιακή θεωρία της αξίας: η αξία ενός αγαθού ορίζεται από την ποσότητα της εργασίας που χρειάστηκε για να παραχθεί. Ο καπιταλιστής αποσπά «υπεραξία» από τον εργάτη διότι βασικό χαρακτηριστικό του καπιταλισμού είναι η επιδίωξη του κέρδους. Έτσι, η οικονομική εκμετάλλευση γίνεται θεμελιώδες χαρακτηριστικό του καπιταλισμού, αφού δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς αυτήν⁸.

Ο Kymlicka εξετάζει αυτό το επιχείρημα με όρους δικαιοσύνης. Επισημαίνει καταρχήν ότι δεν υπάρχει τίποτε άδικο στο να προσφέρει κάποιος την εργασία του με τη θέλησή του και γι αυτό αναφέρει ότι οι περισσότεροι μαρξιστές προσθέτουν τον όρο ότι ο εργάτης θα πρέπει να εξαναγκάζεται να προσφέρει την εργασία του στον καπιταλιστή για να μπορούμε να μιλάμε για εκμετάλλευση⁹. Επισημαίνει επίσης τις αδυναμίες του συγκεκριμένου επιχειρήματος που προκύπτουν τόσο από την έμμεση παραδοχή ότι ο εργάτης είναι ο μόνος ο οποίος έχει το δικαίωμα να αποφασίσει τι θα κάνει με τον χρόνο της εργασίας του, μια παραδοχή που οδηγεί στην επικύρωση της ελευθεριστικής αρχής της ιδιοκτησίας του εαυτού μας, όσο και από την επέκτασή του σε άλλες κατηγορίες ανθρώπων εκτός των εργατών, όπως για παράδειγμα στις γυναίκες - που έχουν σε πολλές χώρες αποκλειστεί νομικά από τη μισθωτή εργασία - ή στους ανέργους. Στην περίπτωση των γυναικών και των ανέργων, σύμφωνα με το μαρξιστικό επιχείρημα δεν υπάρχει εκμετάλλευση αφού δεν υπάρχει υπεραξία για να την καρπωθεί ο καπιταλιστής¹⁰.

Ο Kymlicka καταλήγει έτσι σε μια νέα ερμηνεία της εκμετάλλευσης η οποία απορρίπτει τη στενή εστίαση στη μεταφορά υπεραξίας και ορίζει την εκμετάλλευση με όρους άνισης πρόσβασης στα μέσα παραγωγής¹¹ και αναδιανεμητικής δικαιοσύνης¹², φτάνοντας μάλιστα στο συμπέρασμα ότι η ατομική ιδιοκτησία μπορεί να υπάρξει χωρίς να έχει εκμεταλλευτικό

7 Στο ίδιο, σ. 286.

8 Heywood, *ό.π.*, σ. 241.

9 Kymlicka, *ό.π.*, σ. 288.

10 Στο ίδιο, σ. 290-291.

11 Στο ίδιο, σ. 292.

12 Στο ίδιο, σ. 294.

χαρακτήρα, ενώ αντίθετα εκμετάλλευση μπορεί να υπάρξει και στην κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής¹³. Δεν αρνείται τον εκμεταλλευτικό χαρακτήρα του καπιταλισμού, αλλά θεωρεί πως οφείλεται σε πιο σύνθετους λόγους από αυτούς που υποδηλώνονται από το αρχικό μαρξιστικό επιχείρημα περί ανισότητας¹⁴.

2. Η αλλοτρίωση στον πρώιμο Μαρξ.

Βασική έννοια στη σοσιαλιστική επιχειρηματολογία κατά του καπιταλισμού αποτελεί και η έννοια της αλλοτρίωσης. Ο Μαρξ στα «Χειρόγραφα» αναφέρεται σε τρεις μορφές αλλοτρίωσης. Την αλλοτρίωση του εργάτη από το προϊόν, την εργασία και το είδος του¹⁵.

Η έννοια της αλλοτρίωσης βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη σημασία που δίνει ο Μαρξ στην έννοια της παραγωγής: ο άνθρωπος διακρίνεται από τα ζώα μόλις αρχίσει να παράγει τα μέσα συντήρησής του. Αυτό που είναι ο άνθρωπος ορίζεται από τους υλικούς όρους που καθορίζουν την παραγωγή¹⁶. Η τρίτη μορφή αλλοτρίωσης έχει άμεση σχέση με αυτήν την αντίληψη. Ο άνθρωπος ως «ειδοποιό ον», ένα ον δηλαδή του οποίου τα γνωρίσματα συνιστούν είδος, έχει κάνει την παραγωγική του δραστηριότητα αντικείμενο της θέλησης και της συνείδησής του. Η αλλοτρίωση από την εργασία μεταμορφώνει έτσι ένα ειδοποιό χαρακτηριστικό του ανθρώπου σε κάτι ξένο προς αυτόν, σε ένα απλό μέσο για την ατομική του ύπαρξη, αποξενώνοντάς τον από την ουσιαστική του φύση και τελικά από το ίδιο του το είδος¹⁷.

Ο Μαρξ κατά τον Kymlicka ορίζει μια *χαρακτηριστική ανθρώπινη αριστεία*, η οποία πρέπει να τεθεί ως στόχος, την ικανότητα για *ελεύθερη δημιουργική συνεργατική παραγωγή*. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής συρρικνώνει αυτήν την ικανότητα καθώς με τη μισθωτή εργασία υποβιβάζει την εργασία σε μέσο και την εργατική δύναμη του εργάτη σε εμπόρευμα. Η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής θα ξαναδώσει στον εργάτη τον έλεγχο πάνω στην εργατική του δύναμη και στο προϊόν της εργασίας του, αποκαθιστώντας έτσι την εργασία στη σωστή της θέση ως *πρωταρχική ανάγκη της ζωής*¹⁸.

Ο Kymlicka θέτει μια ουσιαστική ένσταση στο επιχείρημα της αλλοτρίωσης: η αλλοτριωτική εργασία και η μη αλλοτριωτική εργασία δεν είναι οι μόνες αξίες που υπάρχουν. Ο

13 Στο ίδιο, σ. 297.

14 Στο ίδιο, σ. 294.

15 Μαρξ Κ., *Χειρόγραφα 1844 Πολιτική Οικονομία και Φιλοσοφία*, μτφρ. Νίκου Μπαλή, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1974, σ. 85-90.

16 Μαρξ Κ., *Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος Α, μτφρ. Κώστα Φιλήνη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ.61.

17 Μαρξ 1974, *ό.π.*, σ. 93-96.

18 Kymlicka, *ό.π.*, σ. 302-303.

ελεύθερος χρόνος, η κατανάλωση, η οικογενειακή ζωή είναι αξίες τις οποίες ένας άνθρωπος μπορεί να θεωρεί σημαντικότερες από τη μη αλλοτριωτική εργασία και να προτιμήσει μια αλλοτριωτική εργασία η οποία θα του επιτρέψει να τις απολαύσει περισσότερο από μια μη αλλοτριωτική εργασία. Η εύνοια που δείχνει ο Μαρξ στην παραγωγική εργασία εξυψώνοντάς την πάνω από τις υπόλοιπες ανθρώπινες λειτουργίες είναι για τον Kymlicka αυθαίρετη, καθώς υποτιμά ως λιγότερο «ανθρώπινες», λειτουργίες σημαντικές για την ανθρώπινη υπόσταση όπως η οικογενειακή ζωή και η αναπαραγωγή¹⁹. Χαρακτηρίζει μάλιστα «φετιχισμό της εργασίας» τη σημασία που δίνει ο Μαρξ στην παραγωγική εργασία²⁰.

3. Ανισότητα, εκμετάλλευση και αλλοτρίωση στον Cohen.

Τα επιχειρήματα του Μαρξ σχετικά με την εκμετάλλευση και την αλλοτρίωση φαίνονται να είναι καταρχήν αδύναμα. Ο Μαρξ βασίζεται σε σοσιαλιστικές αξίες όπως η ισότητα, η κοινότητα και η συνεργασία, όμως η μηχανιστική φύση των επιχειρημάτων του τα καθιστά ευάλωτα σε αντεπιχειρήματα όπως αυτά του Kymlicka που αναφέραμε παραπάνω, ή ακόμα και ελευθεριστικά επιχειρήματα όπως το παράδειγμα του Wilt Chamberlain του Nozick²¹. Η εμπειρική βάση του Μαρξ ήταν περιορισμένη τόσο χρονικά όσο και τοπικά στην άγρια βιομηχανοποίηση της Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα. Η εμπειρία σχεδόν δύο αιώνων καπιταλισμού και η παγκόσμια εξάπλωσή του μπορεί να αποδυναμώνει τα επιχειρήματα του πρώιμου Μαρξ του 19^{ου} αιώνα, δίνει όμως τη δυνατότητα σε νεότερους σοσιαλιστές να διατυπώσουν νέα και πιο εύστοχα επιχειρήματα. Προκύπτει όμως και η ανάγκη υπεράσπισης των ίδιων των σοσιαλιστικών αξιών, ή ακόμα και επανερμηνείας τους. Η ενόραση του Μαρξ για την ανισότητα, την εκμετάλλευση και την αλλοτρίωση ως αρνητικές συνέπειες του καπιταλισμού ήταν σωστή, αλλά χρειάζεται πλέον να δείχτει γιατί αποτελούν αρνητικές συνέπειες και πώς προκαλούνται από το καπιταλισμό.

Έτσι ο Cohen δεν ερμηνεύει τη σοσιαλιστική ισότητα ως πλήρη απουσία εισοδηματικών ανισοτήτων. Θέτει όμως τον όρο ότι οι όποιες εισοδηματικές ανισότητες θα αντικατοπτρίζουν αποκλειστικά διαφορετικές προτιμήσεις, συμπεριλαμβανομένων των προτιμήσεων που αφορούν την εργασία και την ανάπαυση²². Οι ανισότητες που προκύπτουν όμως στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς δεν είναι αυτού του τύπου. Είναι αποτέλεσμα συμμετοχής σε έναν μηχανισμό στοιχημάτων και καθαρής τύχης, συμμετοχή στην οποία κανείς δεν

19 Στο ίδιο, σ. 303-306.

20 Στο ίδιο, σ. 289,315.

21 Στο ίδιο, σ. 202.

22 Cohen, G. A., *Γιατί όχι σοσιαλισμός*, μτφρ. Νικόλα Βρούσαλη, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2010, σ. 71.

συναίνεσε. Αυτός ο μηχανισμός, αναπόφευκτος και δεδομένος στα πλαίσια της καπιταλιστικής κοινωνίας, οδηγεί σε μια συγκέντρωση πλούτου και εξουσίας στα χέρια των λίγων την οποία κάθε κοινότητα δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει²³. Ο Cohen επισημαίνει τη διαφορά στον τρόπο που κινητοποιείται η παραγωγή στην κοινωνία της αγοράς και σε μια κοινωνία που βασίζεται στην αρχή της κοινοτικής αμοιβαιότητας. Στη μια περίπτωση στόχος είναι η χρηματική αμοιβή και το κέρδος, ή όπως χαρακτηριστικά αναφέρει *θέλω να αγοράσω φτηνά και να πουλήσω ακριβά*. Στη δεύτερη περίπτωση οι άνθρωποι παράγουν εμπορεύμενοι από ένα πνεύμα αλληλεγγύης - σου δίνω επειδή χρειάζεσαι με την προσδοκία να μου ανταποδώσεις όταν χρειαστώ. Αντίθετα, βασικό κίνητρο στην οικονομία της αγοράς είναι ένα μείγμα απληστίας και φόβου. Η αγορά αναπαράγει αυτές τις συμπεριφορές και οδηγεί τους ανθρώπους να βλέπουν ο ένας τον άλλον ως πηγές πλουτισμού και όχι ως ανθρώπινα όντα προς τα οποία οφείλουν να δείχνουν αλληλεγγύη²⁴. Το πρόβλημα με τον καπιταλισμό είναι λοιπόν τόσο η αδικία των αποτελεσμάτων όσο και η ηθική διαφθορά των κινήτρων της αγοράς²⁵.

Το επιχείρημα του Cohen βασίζεται στις σοσιαλιστικές αρχές της ισότητας, της κοινότητας και της συνεργασίας. Το γεγονός ότι η οικονομία της αγοράς προκαλεί ανισότητα και εκμετάλλευση δεν αμφισβητείται, ο μηχανισμός όμως που τα προκαλεί εξηγείται με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στο επιχείρημα του Μαρξ. Η καταδίκη δε της ανισότητας προκύπτει για τον Cohen στο όνομα της αλληλεγγύης και της κοινότητας καθώς, ακόμα και αν ο τρόπος που προέκυψε δεν είναι άδικος, αποκόπτει τους επωφελούμενους από την κοινή ζωή λειτουργώντας έτσι ενάντια στην κοινότητα²⁶.

Η έννοια της αλλοτρίωσης είναι κι αυτή παρούσα στο επιχείρημα του Cohen: η αμοιβαία αντιμετώπιση των συμβαλλόμενων σε αγοραίες συναλλαγές ως μέσων πλουτισμού και όχι ως μελών της ανθρώπινης κοινότητας²⁷, αποτελεί αλλοτρίωση από το ανθρώπινο είδος, αν και με τρόπο διαφορετικό από αυτόν που περιέγραψε ο Μαρξ. Αντίθετα με τον «φετιχισμό της εργασίας» του Μαρξ, ο Cohen αντιπαραθέτει τους *απαίσιους* όπως τους χαρακτηρίζει τρόπους αλληλεπίδρασης και προσέγγισης μεταξύ των ανθρώπων στους οποίους οδηγεί ο καπιταλισμός, με τις σοσιαλιστικές αξίες της αλληλεγγύης και της κοινότητας. Η έδραση του επιχειρήματος του Cohen σε μια αισιόδοξη εικόνα της ανθρώπινης φύσης και σε μια επι-

23 Στο ίδιο, σ. 80.

24 Στο ίδιο, σ. 83-85.

25 Στο ίδιο, σ. 98.

26 Στο ίδιο, σ. 83.

27 Στο ίδιο, σ. 84.

θυμητή κοινωνία βασισμένη στις σοσιαλιστικές αξίες είναι ο λόγος που καθιστά τα επιχειρήματα του πιο ισχυρά από τα επιχειρήματα του Μαρξ.

4. Οι δομικές αδυναμίες του καπιταλισμού.

Ένας δεύτερος άξονας κριτικής προς τον καπιταλισμό σχετίζεται με τις δομικές αδυναμίες του ίδιου του καπιταλισμού. Ο Μαρξ πίστευε ότι ο καπιταλισμός είναι καταδικασμένος επειδή ενσωματώνει την ίδια του την αντίθεση, το προλεταριάτο. Αιτία της εξέλιξης του καπιταλισμού προς τον κομμουνισμό θα ήταν ακριβώς η σύγκρουση μεταξύ καπιταλισμού και προλεταριάτου²⁸. Ο Μαρξ υπογράμμισε επίσης την τάση του καπιταλισμού να βιώνει οικονομικές κρίσεις, οι οποίες πηγάζουν κατά κύριο λόγο από κυκλικές κρίσεις υπερπαραγωγής που οδηγούν την οικονομία σε ύφεση και την εργατική τάξη στην εξαθλίωση και την ανεργία. Η ισχύς και τα αρνητικά αποτελέσματα αυτών των κρίσεων θα ήταν για τον Μαρξ συνεχώς αυξανόμενα, καθώς το ποσοστό κέρδους θα μειωνόταν²⁹.

Ο Wallerstein επανεξετάζει τις αντιθέσεις του καπιταλισμού και την εγγενή του αστάθεια μέσα από το πρίσμα της σύγχρονης εμπειρίας. Επισημαίνει και αυτός τη συνεχή μείωση της δυνατότητας για κέρδος των καπιταλιστών, κάτι που αποτελεί απειλή για την ίδια τη φύση του καπιταλισμού καθώς η αέναη συσσώρευση κεφαλαίου είναι πρωταρχική και δομικά κεντρική λειτουργία για τον καπιταλισμό³⁰. Αποδίδει αυτήν την συνεχή μείωση των κερδών στην εξάντληση των ζωνών χαμηλού κόστους, περιοχών δηλαδή του πλανήτη όπου τα κόστη μισθοδοσίας πρώτων υλών και διάθεσης αποβλήτων είναι χαμηλά. Αυτό συμβαίνει επειδή ακριβώς όλο και περισσότερες περιοχές του κόσμου εντάσσονται στο καπιταλιστικό σύστημα και συνέπεια αυτής τους της ένταξης είναι οι συνεχείς πιέσεις στο ποσοστό κέρδους³¹.

Αυτό το πρακτικό όριο που θέτει ο ίδιος ο πλανήτης, είναι χαρακτηριστικό της νεωτερικής εποχής. Ο Μπάουμαν επισημαίνει ότι ο πλανήτης πλέον είναι γεμάτος³² και ο καπιταλισμός κινδυνεύει να πνιγεί στα ίδια τα απόβλητα που παράγει³³. Ο Wallerstein διαγιγνώσκει αυτόν τον κίνδυνο ως συστημική κρίση του καπιταλισμού και μάλιστα τον αντιπα-

ραθέτει στις κυκλικές παλινδρομήσεις του καπιταλισμού οι οποίες του επέτρεπαν να διατη-

28 Heywood, *ό.π.*, σ. 238.

29 Στο ίδιο, σ. 241-242.

30 Wallerstein, I., *Για να καταλάβουμε τον κόσμο μας*, μτφρ. Σπύρου Μαρκέτου, εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 202-203.

31 Στο ίδιο, σ. 206.

32 Μπάουμαν Z., *Ρευστοί Καιροί: Η ζωή στην εποχή της αβεβαιότητας*, μτφρ. Κ. Γεωργιά, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2009, σ. 96.

33 Στο ίδιο, σ. 57.

ρεί ορισμένες ισορροπίες, αλλά παρόλα αυτά καθορίζουν τις πάγιες τάσεις του³⁴. Τάσεις που οδηγούν τον καπιταλισμό σε ασύμπτωτες που δεν μπορούν να ξεπεραστούν. Οι μηχανισμοί που επανέφεραν τις ισορροπίες παύουν να λειτουργούν και οι αντιφάσεις του καπιταλισμού δεν μπορούν πλέον να εξουδετερωθούν³⁵.

Συμπεράσματα

Οι αρνητικές επιπτώσεις του καπιταλισμού στις ανθρώπινες κοινωνίες και οι εγγενείς αδυναμίες του ήταν ήδη φανερές από την εποχή του πρώιμου Μαρξ. Οι σοσιαλιστικές αξίες και ιδέες προτάθηκαν ως εναλλακτική λύση στον καπιταλισμό. Καθώς όμως ο καπιταλισμός εξελισσόταν, πολλές από τις προβλέψεις των σοσιαλιστών αποδείχτηκαν λανθασμένες και πολλά από τα επιχειρήματά τους αποδυναμώθηκαν. Η ιστορική πορεία του καπιταλισμού οδήγησε στην αναδιατύπωση παλαιότερων επιχειρημάτων και τη διατύπωση νέων, με τρόπους που λαμβάνουν υπόψη τους τις επιτυχίες του καπιταλισμού και τις αποτυχίες του σοσιαλισμού. Οι βασικές αρχές του σοσιαλισμού είναι από μόνες τους ένα ισχυρό επιχείρημα απέναντι στις συνέπειες του καπιταλισμού και παραμένουν η αρχή των σοσιαλιστικών επιχειρημάτων. Οι αδυναμίες του καπιταλισμού διαπιστώθηκαν από νωρίς και παραμένουν βασικοί άξονες των σύγχρονων σοσιαλιστικών επιχειρημάτων. Τα νέα δεδομένα που προκύπτουν από την εξέταση της ιστορικής πορείας του καπιταλισμού επαναφέρουν στο προσκήνιο σοσιαλιστικά επιχειρήματα που κάποια στιγμή είχαν θεωρηθεί ξεπερασμένα. Όμως τελικά, η ισχύς του κάθε επιχειρήματος εξαρτάται από την εικόνα που έχουμε για την ανθρώπινη φύση και την επιθυμητή κοινωνία. Διότι όσο ισχυρό και αν είναι το επιχείρημα για την εκμεταλλευτική φύση του καπιταλισμού, δεν έχει κανένα νόημα για έναν συντηρητικό που θεωρεί την ανισότητα και την εκμετάλλευση φυσιολογικά και αναπόφευκτα φαινόμενα στις ανθρώπινες κοινωνίες.

34 Wallerstein, *ό.π.*, σ. 201-202.

35 Στο ίδιο, σ. 208.

Βιβλιογραφία

- Μαρξ Κ., *Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος Α, μτφρ. Κώστα Φιλήνη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Μαρξ Κ., *Χειρόγραφα 1844 Πολιτική Οικονομία και Φιλοσοφία*, μτφρ. Νίκου Μπαλή, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1974.
- Μπάουμαν Ζ., *Ρευστοί Καιροί: Η ζωή στην εποχή της αβεβαιότητας*, μτφρ. Κ. Γεωργιά, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2009.
- Cohen, G. A., *Γιατί όχι σοσιαλισμός*, μτφρ. Νικόλα Βρούσαλη, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα 2010.
- Heywood A., *Πολιτικές Ιδεολογίες*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007.
- Kymlicka W., *Η Πολιτική Φιλοσοφία της Εποχής μας Μια Εισαγωγή*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2005.
- Wallerstein, I., *Για να καταλάβουμε τον κόσμο μας*, μτφρ. Σπύρου Μαρκέτου, εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2009.

- **You are free:**

- to copy, distribute, display, and perform the work

- **Under the following conditions:**

- **Attribution.** You must give the original author credit.

- **Noncommercial.** You may not use this work for commercial purposes.

- **No Derivative Works.** You may not alter, transform, or build upon this work.

- For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work.
- Any of these conditions can be waived if you get permission from the copyright holder.

- **Your fair use and other rights are in no way affected by the above.**